

Тетяна Гільберг

ПІДПРИЄМЛИВІСТЬ І ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ

Навчальний посібник для 8 класу
закладів загальної середньої освіти, які беруть участь
в інноваційному освітньому проєкті всеукраїнського
рівня за темою «Розроблення і впровадження
навчально-методичного забезпечення для закладів
загальної середньої освіти в умовах реалізації
Державного стандарту базової середньої освіти»
у 2024/2025 навчальному році

Частина 1

(вересень–жовтень)

Схвалено для використання в освітньому процесі

Київ «Генеза» 2024

Схвалено для використання в освітньому процесі

(протокол № 3 засідання експертної комісії з економіки, підприємливості та фінансової грамотності від 27.08.2024; номер у Каталозі надання грифів навчальній літературі та навчальним програмам 3.0567-2024)

Відповідає модельній навчальній програмі
«Підприємництво та фінансова грамотність. 8–9 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(авт. *Беспалко І. В., Войтицька Л. В., Тригуб О. В., Ролік В. А.*)

Переглянути електронний додаток до навчального посібника можна за посиланням <https://cutt.ly/6eb3oQMg> або QR кодом

Шановні восьмикласники та восьмикласниці!

Раді вітати вас у світі фінансів і підприємництва! Обіцяємо, це буде захоплива подорож у доросле життя, де ви не будете хвилюватися про свою фінансову спроможність і незалежність.

Подорож світом, у якому ви:

- зможете реалізовувати всі свої креативні ідеї, що здатні генерувати дохід;
- зрозумієте психологію грошей, розбиратиметеся в економічних процесах;
- отримаєте досвід започаткування ефективних економічних відносин;
- будете критично мислити й прогнозувати ситуацію на майбутнє;
- зможете жонглювати альтернативною вартістю грошей та оцінюватимете інвестиційну привабливість;
- вдало просуватиметеся кар'єрними сходинками, будете ставити фінансові цілі та досягати їх.

У реаліях сьогодення підприємливість і фінансова грамотність – це одні з ключових компетентностей, що необхідні вам для особистої реалізації та розвитку, активного життя, працевлаштування, забезпечення стабільності в майбутньому, тому вже зараз ваше завдання – ефективно їх набуття.

Якщо ви постараетесь, то цей посібник допоможе вам сміливо, рішуче та відповідально увійти в справжнє повнолітнє життя.

Ознайомтеся з порадами, як працювати з посібником:

- читати тексти, опрацьовувати та обговорювати прочитаний матеріал з однокласниками, батьками, учителями;
- виконувати завдання та практичні вправи, моделювати життєві ситуації;
- дискутувати, розповідати, навчати інших і передавати їм нові знання.

Вчені довели: щоб якнайкраще засвоїти інформацію, недостатньо прочитати, переказати, завчити текст, потрібно ще й попрактикуватись і, за можливості, передати ці знання іншим.

Саме підприємливість і фінансова грамотність є фундаментом матеріального добробуту. Що швидше ви зрозумієте цю науку та опануєте матеріал цього посібника, то скоріше й легше досягнете власного успіху.

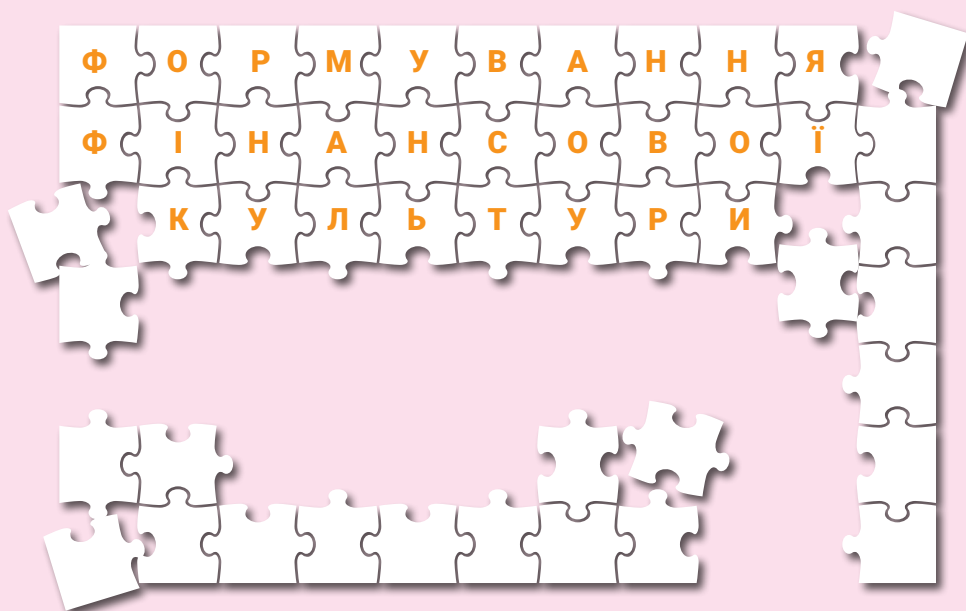
Цікавої подорожі світом фінансів і підприємництва!

РОЗДІЛ 1.

ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ

 Ризик приходить від незнання того, що ви робите.

Воррен Баффет,
американський інвестор, філантроп

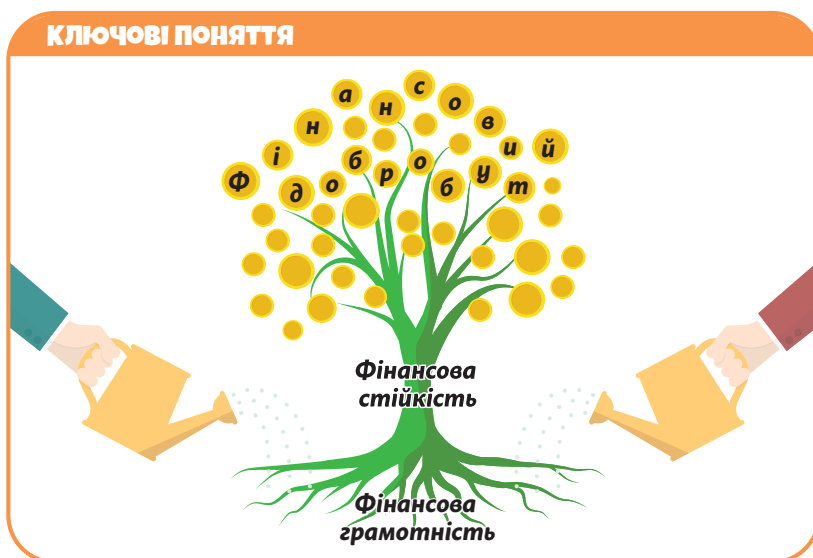
Притча про два насіння

Фермер посадив два насіння. Одне він поливав і доглядав, інше — залишив напризволяще. Перше виросло в міцне дерево, друге — зачахло. Так само і з грошима: освічена людина вирощує своє багатство, неосвічена — втрачає його.

ТЕМА 1.

ФІНАНСОВИЙ ДОБРОБУТ, ФІНАНСОВА СТІЙКІСТЬ І ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ

§ 1. ЧОМУ ВАЖЛИВО БУТИ ФІНАНСОВО ГРАМОТНИМИ

📖 У житті є лише дві трагедії: одна — не отримати те, що ти хочеш. Інша — отримати це.

Бернард Шоу,

ірландський драматург, критик, публіцист

- Поясніть, як ви зрозуміли слова Бернарда Шоу. Чи погоджуєтеся ви з автором?
- Як ви думаєте, що таке фінансова грамотність? Чи може бути успішною людина, яка не володіє фінансовою грамотністю?

1. Фінансова грамотність: що це таке та чому вона важлива.

Фінансова грамотність — сукупність знань, умінь і навичок з управління особистими фінансами та одна з ключових компетентностей, що необхідна для успішної життєдіяльності людини.

Тобто фінансово грамотна людина розуміє базові економічні поняття, уміє рахувати свої доходи та витрати, на основі цього планує свій бюджет і керує своїми грошовими потоками, зокрема, і майбутніми. Вона вміє накопичувати грошові кошти та, за можливості, ефективно їх примножувати (мал. 1).

Мал. 1. Що вирізняє фінансово грамотну людину

МОДЕЛЮЄМО СИТУАЦІЮ

Аня отримує гідну заробітну плату, проте вона повністю витрачає її протягом місяця.

Петро отримує таку саму заробітну плату, як Аня, проте щомісяця відкладає 10 % і тримає ці гроші вдома.

Василь отримує таку саму заробітну плату, як Петро та Аня, і теж відкладає 10 % від неї, але зберігає ці гроші на гнучкому депозиті в банку (це означає, що депозит можна закрити в будь-який момент) з річною відсотковою ставкою 9 %. До того ж він проаналізував фінансовий стан банку згідно з офіційною статистикою, що є в публічному доступі.

- Розмірковуючи логічно, поясніть, хто з героїв найбільше володіє фінансовою грамотністю. Чому?

Отже, фінансова грамотність дозволяє не лише приймати правильні рішення, а ще й отримувати додатковий дохід. Фінансова грамотність допомагає створити стартовий капітал і дає можливість багато заробляти. Задля цього людині лише потрібно розвиватись у цьому напрямку та вибудовувати справжню довгострокову стратегію.

Без фінансової грамотності дуже важко досягти матеріального добробуту, гідного рівня життя та впевненості в завтрашньому дні.

Також відсутність фінансової грамотності збільшує ризики:

- натрапити на шахраїв;
- вкласти гроші в безперспективні проекти;
- суттєво знизити якість життя, перш за все в кризові часи;
- вкласти гроші в низькодохідні проекти; не накопичити на квартиру, освіту; неправильно розрахувати вартість кредиту тощо.

Навіть якщо ви хочете перекласти відповідальність за свої фінансові рішення на спеціаліста (банкіра, податкового консультанта, страхового агента), чи впевнені ви в тому, що обрали дійсно професіонала?

РОЗВ'ЯЗУЄМО ПРОБЛЕМУ

Як можна оцінити кваліфікацію людини, поставити фінансовому спеціалісту чітку задачу та оцінити його рішення, якщо ви не вмієте сформулювати свої фінансові потреби?

Доведено, що люди, які вміють грамотно планувати власний бюджет, дисциплінованіші, ефективніші в роботі, у плануванні свого життя. Вони вміють відчутити та спрогнозувати події, володіють критичним мисленням і відмінною логікою. Усе це дозволяє їм краще реалізуватися в житті та розуміти й використовувати можливі перспективи.

Фінансова грамотність формує фінансову стійкість і фінансовий добробут. Розберімося, як саме.

2. Як фінансова грамотність впливає на фінансовий добробут і фінансову стійкість.

Фінансова стійкість — здатність чинити опір, долати фінансові труднощі та відновлюватися після їх подолання.

Людина може зіштовхнутися з різними життєвими ситуаціями: неочікувана хвороба родича, народження дітей, переїзд в іншу країну, одруження, навчання, звільнення з роботи, втрата бізнесу тощо. У всіх цих ситуаціях важливо забезпечити фінансову стійкість – особисту та своєї родини, потрібно вміти справлятися та відновлюватися після всіх витратних фінансових подій.

Фінансові труднощі є ще й потенційним джерелом тривоги та стресу, що може вплинути на здоров'я, концентрацію, працездатність. Тому дуже важливо поглиблювати свої фінансові вміння, доводити їх до автоматизму. Це допоможе зменшити рівень тривоги та стресу, зміцнить фінансову стійкість і посилить впевненість у майбутньому. Фінансова стійкість підприємців допомагає бізнесу створювати нові можливості для заробітку, нові робочі місця. Фінансова стійкість населення допомагає пережити економічні потрясіння та сприяє стабільному економічному зростанню країни.

Якщо ви володієте основами фінансової грамотності та фінансової стійкості, ви зможете створити фінансовий добробут.

Фінансовий добробут — стан, у якому людина вміло керує своїми фінансовими потоками, досягає фінансових цілей, має фінансову свободу та впевнена в майбутньому.

Психологи довели, що фінансовий добробут безпосередньо впливає на емоційний стан людини. Людина, що бідно живе та рахує копійки, не матиме сил і натхнення рухатися вперед, а людина, яка має надвисокі доходи, буде хвилюватися через те, що вона не знає, що робити з грошима, як правильно ними розпоряджатися. Психічне здоров'я та фінансовий добробут взаємозалежні.

ЦІКАВИЙ ФАКТ

Мережа фінансового здоров'я (FHN) провела масштабне дослідження та виявила, що фінансовий добробут залежить від чотирьох чинників (мал. 2):

Мал. 2. Чинники фінансового добробуту

ЗАВДАННЯ

Оберіть характеристики стану фінансового добробуту людини:

- вміло керує фінансовими потоками, розуміє, скільки заробляє та витрачає;
- економить на всьому та нічого не купує;
- чітко виконує фінансові зобов'язання;
- переживає фінансові потрясіння без втрати якості життя;
- систематично бере кредити в банку;
- ставить фінансові цілі та досягає їх;
- має фінансову свободу;
- не знає основ економіки та не цікавиться фінансовою грамотністю;
- впевнена у фінансовому майбутньому;
- постійно позичає гроші в друзів.

3. Що потрібно робити, щоб стати фінансово грамотною людиною і сформувати особистий фінансовий добробут.

Щоб краще розібратися в питанні, розглянемо приклади людської поведінки в межах фінансової освіченості та порівняємо їх.

ПРАЦЮЄМО В ПАРАХ

Розгляньте запропоновані ситуації. Які з них, на вашу думку, демонструють поведінку фінансово грамотної людини? Наведіть власні приклади фінансової грамотності та безграмотності.

- 1) Наталка захотіла новий телевізор і взяла кредит на нього, що значно перевищує рівень її зарплатні за пів року;
- 2) Оксана мала певні заощадження і віднесла їх у банк, який їй порекомендувала сусідка баба Валя;
- 3) Василь узяв у кредит телефон, оскільки займається мобільною фотографією і зможе робити якісніші фото для клієнтів;
- 4) Сергій позичив на 3 роки гроші подрузі свого товариша під чесне слово;
- 5) Іван любить Netflix і постійно дивиться його, гроші економить тим, що кожного разу замість акційної річної підписки купує щомісячну, бо так дешевше;
- 6) Валентина взяла кредит, але, коли не змогла розрахуватися по ньому, узяла новий кредит, щоб перекрити старий;
- 7) Софія мала певні заощадження та вклала їх в криптовалюту за порадою свого знайомого, оскільки вона особисто нічого не розуміє в цій сфері;
- 8) Степан інвестував кошти в стартап своїх друзів, а саме – у їхні акції. Цей стартап також виграв грант на державне фінансування. Крім того, Степан досконало вивчив їхній бізнес-план, бо це сфера, у якій він спеціалізується, і вбачає велику перспективність своїх інвестицій у майбутньому;
- 9) Олег і Тетяна залучили фінансування у свій бізнес та одразу переїхали до сучасного офісу, збільшили соціальні пакети співробітникам, зробили лаунж-зони¹ та ігрові зони в приміщенні, відсвяткували цей успіх великим тимбілдингом². Вирішили спочатку відпочити, а потім вже почати працювати;
- 10) Коли батьки Надійки отримують зарплатню, вони одразу витрачають всі гроші. Вона так любить ці дні, тому що батьки їй все-все купують;
- 11) Кожної неділі Олена отримує зарплатню від своєї родини за додатково виконані справи, що не належать до буденних. Олена не витрачає ці гроші та відкладає їх, щоб згодом купити собі ноутбук, бо любить малювати й хоче займатися 3D-дизайном;
- 12) Олексій поки не працює, але зайшов у кредит на картці, щоб оплатити собі курси digital marketing, бо це дуже перспективна сфера для подальшого працевлаштування.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Опрацюйте таблицю. Які з указаних дій вам доводилося виконувати? Як ви діяли: як фінансово освічена людина (праворуч) чи як неосвічена (ліворуч)? Чи змінили ви свою позицію?

---

¹ *Лаунж-зона* – відокремлене місце, де кожен може розслабитися та насолодитися тишею та спілкуванням з близькими та друзями.

² *Тимбілдинг* – те саме, що *командотворення* (від англ. *team building* – «побудова команди»).

Фінансово неосвічена людина	Фінансово освічена людина
Постійно бере кредити з високою процентною ставкою та не погашає їх.	Не користується кредитами з високими відсотковими ставками.
Не контролює витрат, не знає, куди діваються гроші, покупки робить імпульсивно, на емоціях, попередньо нічого не плануючи.	Завжди контролює свої доходи та витрати й планує їх ефективно співвідношення. Завчасно планує великі витрати – наприклад, відпустку, купівлю авто; формує списки необхідних покупок, продумує необхідність кожної покупки.
Не накопичує гроші, не робить заощаджень, не розуміє рівень своїх доходів.	Регулярно відкладає кошти та має заощадження, має «запас коштів» на непередбачувані витрати.
Вкладає кошти в один вид активів, замість того щоб вкладати кошти в різні активи: крипту, золото, акції, нерухомість, облігації – тим самим збільшуючи ризики втрат.	Вкладає кошти в різні активи: в акції, нерухомість, облігації тощо. Тому що, якщо збанкрутує один з активів, залишаться інші вкладення.
Інвестує в сумнівні проекти, де сподівається отримати супервисокий дохід (фінансові піраміди), довіряє думкам сторонніх людей, а не професіоналів.	Уміє вигідно інвестувати кошти, розбирається у світі фінансів, знає особливості фінансових продуктів і послуг, радиться з професіоналами.
Не аналізує фінансовий стан банку та не консультується в спеціалістів, коли кладе гроші на депозит чи інвестує у фондовий ринок.	Формує довгострокові накопичення, щоб комфортно жити на пенсії, постійно досліджує ринок, вивчає, куди краще вкладати гроші.
Не має постійного заробітку, живе одним днем.	Ставить фінансові цілі та має план їх досягнення.

ЗАВДАННЯ

Почитайте описані нижче ситуації та створіть ситуацію, обернену до запропонованої. Наприклад, є ситуація, що характеризує освічену людину, а ви опишіть ситуацію, як діє фінансово неосвічена людина, і навпаки.

1. Ситуація «купівля в магазині».
Перед покупкою людина складає список необхідних товарів, порівнює ціни в різних магазинах, зокрема й в інтернеті, й купує лише те, що дійсно потрібно.
2. Ситуація «заощадження».
Людина витрачає весь дохід без залишку, купує різні непотрібні дрібниці, не має заощаджень і часто бере кредити для покриття витрат.
3. Ситуація «кредитна картка».
Людина часто використовує кредитну картку для непотрібних покупок, не встигає вчасно сплачувати борги, накопичуючи великі відсотки.

4. Ситуація «інвестиція». Досліджує різні варіанти інвестування, розподіляє ризики, інвестує в довгострокові проекти.
5. Ситуація «планування бюджету». Складає місячний бюджет, враховуючи всі доходи та витрати, контролює свої фінанси.

Ми бачимо, що фінансова освіченість, грамотність безпосередньо впливає на фінансовий добробут людини та допомагає приймати більш обдумані фінансові рішення. Тож розглянемо, які навички допоможуть сформувати особистий фінансовий добробут (мал. 3). Проаналізуйте, які з них ви вже набули, а які – тільки хотіли б запровадити у своє життя.

Формування особистого фінансового добробуту

- 1 Вивчати та розуміти фінансові поняття і принципи.
Вкладати кошти в різні активи («не складати яйця в одну корзину»)
- 2 Набувати корисних звичок (системно записувати свої доходи та витрати, планувати бюджет і заощаджувати)
- 3 Фіксувати на папері свої фінансові цілі та в разі їх досягнення планувати нові
- 4 Розширювати своє оточення фінансово грамотних людей, розвиватися, утім, сподіватися лише на себе
- 5 Не гнатися за високодохідними продуктами, не зловживати кредитами
- 6 Завжди пам'ятати: доходи мають бути більші, ніж витрати.
Набувати навичок критичного мислення та економічного аналізу
- 7 Мати фінансову подушку¹, уміти рахувати гроші та зробити так, щоб гроші працювали та приносили дохід, а не просто зберігалися вдома
- 8 Мислити позитивно, особливо щодо ставлення до грошей, не відкладати на завтра те, що можна зробити вже сьогодні

Мал. 3. Формування особистого фінансового добробуту

ОБГОВОРЮЄМО

Як ви думаєте, які кроки в зазначених напрямках потрібно здійснити людині, що планує досягнення особистого добробуту? Скористайтеся поданими нижче питаннями, що можуть наштовхнути вас на нові ідеї (с. 12).

¹ «Фінансова подушка» (подушка безпеки) – резерв грошей для різних непередбачених ситуацій.

Напрями

1. Створення бюджету.
2. Планування здорового харчування.
3. Фізична активність.
4. Особистий розвиток.
5. Соціальні зв'язки.

- Які витрати можна оптимізувати, зменшити?
- Які продукти можна замінити на корисніші?
- Як можна зробити фізичну активність регулярною частиною життя?
- Які навички, що в майбутньому можуть допомогти в досягненні цілей, варто розвинути?
- Як можна поліпшити ваші соціальні зв'язки? Які нові соціальні активності ви могли б спробувати?

ТОП-ПОРАДА

У гонитві за фінансовим добробутом пам'ятайте про своє емоційне благополуччя, воно є важливим аспектом вашої успішності та щастя. Підтримуйте регулярну фізичну активність, збалансоване харчування, свій сон. Будуйте гарне соціальне оточення, щоденно практикуйте вдячність, зупиняйтесь у часі та концентруйтеся на моменті, читайте книги, знайомтеся з прикладами успішних людей, посміхайтесь. Насолоджуйтесь кожним днем!

ПРИЙМАЄМО РІШЕННЯ

Заплющте на хвилинку очі та подумайте, чи готові ви зробити перші кроки до свого фінансового добробуту. Прийміть своє важливе, усвідомлене рішення.

КОРОТКО ПРО ГОЛОВНЕ

Якщо ви володієте основами фінансової грамотності та фінансової стійкості, то маєте можливість створювати фінансовий добробут. Важливо формувати в собі навички, що приведуть до особистого фінансового добробуту. При цьому не забувайте про свою фізичну активність, піклування про тіло, активне соціальне життя, корисні звички та особистий розвиток.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Продумайте та обговоріть з батьками й друзями реальні / власні життєві приклади фінансової грамотності.
2. Складіть особистий план щодо поліпшення фінансової грамотності, запишіть його в зошит у вигляді блок-схеми.
3. Що означають поняття «фінансова стійкість», «фінансова грамотність», «фінансовий добробут»?
4. Перейшовши за QR-кодом або посиланням, виконайте тест для визначення власного рівня фінансової грамотності.

<https://forms.gle/NvzZ8r2rNEPRDWLB8>

Вітаємо!

Якщо ви набрали 7–9 балів, ви вже достатньо фінансово грамотна людина! Ви знаєте, що таке фінансове планування, заощадження. І кому, як не вам, розуміти, наскільки важливо регулярно оновлювати свої знання щодо

фінансової грамотності. Ви молодець, продовжуйте впевнено будувати свою фінансову незалежність!

Якщо ви набрали 4–6 балів, ви вже щось знаєте про необхідність заощадження, планування, і хоча ваш результат тесту ще недосконалий, проте ви вже стоїте на правильному шляху вивчення основ свого майбутнього фінансового добробуту, продовжуйте та не здавайтесь!

Якщо ви набрали 0–3 бали, ви ще не володієте достатніми знаннями у сфері фінансової грамотності, проте, якщо ви будете наполегливо розвиватися в цьому напрямку та уважно читати посібник і працювати на уроках і вдома, у майбутньому ви маєте всі шанси стати справжнім мільйонером. Є над чим працювати, і ми впевнені – ви це зробите!

5. Оцініть свою роботу на уроці, продовживши речення.

1. Мені сподобалося... 2. Виникли труднощі під час... 3. Тепер я зможу...

ФІНАНСОВИЙ ГЕНІЙ

Виконайте завдання (на вибір) і презентуйте свою роботу в класі.

1. Підготуйте презентацію на тему «Як я поліпшую свою фінансову грамотність» і доповідь за її матеріалами (3–5 хв). Тим самим ви вдосконалили навички самопрезентації, що неодмінно підвищить ваші шанси на здобуття фінансового добробуту в майбутньому.
2. Підготуйте інфографіку або презентацію на тему «Відмінності в поведінці багатой та бідної людини», дослідивши проблему як з фінансової точки зору, так і з точки зору психології. Складіть виступ за підготовленими матеріалами (3–5 хв).
3. Назвіть три речі, які вивчили на уроці: дві, які вас зацікавили, і одну, щодо якої у вас виникли запитання.

ДУМКИ В ДОРОГУ

*Нажити багато грошей — хоробрість;
зберегти їх — мудрість, а вміло витратити —
мистецтво.*

Луцій Анней Сенека,
давньоримський філософ, поет,
державний діяч, оратор

Дякуємо вам, шановне учнівство, за плідну співпрацю. Сподіваємося, нові знання підсвітять шлях до вашого фінансового добробуту.

§ 2. ЯК ПІДВИЩУВАТИ РІВЕНЬ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ

КЛЮЧОВІ ПОНЯТТЯ

Фінансова культура в сучасному розвиненому і мінливому світі стала ще одним життєво необхідним елементом у системі навичок і правил поведінки. Фінансова грамотність дозволить людині не залежати від обставин, від волі інших людей, системи. Освічена людина сама обиратиме ті шляхи в житті, які будуть для неї найпривабливішими, створюючи матеріальну основу для подальшого розвитку суспільства.

Джон Браянт,

американський підприємець

- Поясніть слова Джона Браянта.
- Як ви розумієте термін «фінансова культура»? Чому так важливо її формувати?

1. Що таке «фінансова культура» та які її складові.

Слово «культура» походить від латинського *cultura*, що означає «обробіток», «культивування».

Фінансова культура — виховання, розвиток, накопичення та застосування на практиці навичок та умінь поводження з особистими грошовими потоками.

Вона полягає в усвідомленні значення фінансів та їх впливу на життя людини, умінні контролювати свої витрати, розумінні основних принципів інвестування та управління ризиками.

Основою фінансової культури людини є її фінансова грамотність, яка базується на фінансовій обізнаності та фінансовій освіченості (мал. 4).

Розвиток фінансової культури на-самперед залежить від наявних у країні фінансових інститутів, рівня фінансової грамотності населення, соціальних цінностей.

Фінансова освіченість передбачає *розуміння фінансових ризиків і можливостей*. Людина повинна бути готова до того, що будь-яке інвестування чи покупка несуть за собою певні ризики. Важливо розуміти ці ризики та вміти оцінити їх, щоб мінімізувати можливі втрати. Для цього потрібно вміти аналізувати фінансові ринки та оцінювати потенційні втрати та прибутки.

Іншим важливим елементом фінансової культури є *управління бюджетом*. Це означає, що людина повинна вміти планувати свої витрати та контролювати свої фінанси. Це дозволяє уникнути непередбачуваних ситуацій, зменшити можливі витрати та зберегти фінансову стабільність.

Одним із ключових аспектів фінансової культури є *інвестування*. Розумний підхід до інвестування дозволяє забезпечити додатковий прибуток і накопичення. Для цього потрібно вміти аналізувати ринки, оцінювати можливі ризики та вміти обирати оптимальні варіанти інвестування, використовуючи інвестиційні інструменти, що відповідають конкретним фінансовим цілям і ризикам.

Окрім цього, фінансова культура передбачає знання та уміння *використовувати різні фінансові інструменти*. Наприклад, різні види позик, кредитів, депозитів, страхування, інвестицій тощо. Важливо розуміти переваги та недоліки кожного інструмента й вміти правильно їх використовувати для досягнення своїх фінансових цілей.

Нарешті, фінансова культура включає в себе вміння *оцінювати економічну ситуацію в країні та світі*. Це дозволяє розуміти, які чинники впливають на стан фінансових ринків, які можливості відкриваються для інвесторів та які ризики потрібно враховувати. Це може допомогти людині прийняти розумні фінансові рішення: куди вкласти гроші, який бізнес розвивати, як діяти, спираючись на економічну ситуацію в країні.

Отже, фінансова культура є важливою складовою успішного життя і дозволяє забезпечити фінансову стабільність і незалежність. Вона передбачає не лише знання фінансових інструментів, але й уміння правильно їх використовувати, контролювати витрати та планувати бюджет. Якщо ви бажаєте бути успішним в житті та забезпечити собі фінансову стабільність, то починайте формувати свою фінансову культуру шляхом підвищення рівня своєї фінансової грамотності.

Мал. 4. Складові фінансової культури

ОБГОВОРЮЄМО

Обговоріть у групах, які ресурси (книги, курси, подкасти) ви, можливо, вже використовуєте для підвищення своєї фінансової грамотності / культури¹.

РОЗВ'ЯЗУЄМО ПРОБЛЕМУ

Допоможіть нашій країні запровадити найдієвіші та найцікавіші інструменти для підвищення фінансової культури серед підлітків. Подумайте, що та як саме допомогло б вам вивчати фінансову грамотність, наведіть приклади.

2. Який мій рівень фінансової культури.

Якою ви уявляєте фінансово грамотну людину? Одразу бачите директора банку чи успішного бізнесмена? Насправді розвинути цю навичку до снаги будь-якій людині. Ба більше, це вкрай потрібно зробити кожному, хто хоче із часом лише багатіти й забезпечити собі безбідну старість.

ЗАВДАННЯ

Як ви вважаєте, чи достатній рівень фінансової культури у вас, ваших друзів, вашої родини?

Перейшовши за QR-кодом або посиланням, виконайте тест на визначення рівня особистої фінансової культури.

<https://forms.gle/6petizwpYRgspHr5>

Оцініть свої результати:

- «Так» від 1 до 4 запитань – низький рівень фінансової культури;
- «Так» від 5 до 8 запитань – середній рівень фінансової культури;
- «Так» від 9 до 12 запитань – високий рівень фінансової культури.

3. Що треба робити, щоб підвищити свій рівень фінансової культури.

Щоб стати фінансово грамотною людиною, важливо вміти формувати корисні фінансові звички. Це допоможе вам забезпечити стабільність свого бюджету та зростання вашого доходу.

Деякі корисні поради, які підвищать вашу фінансову грамотність:

1. *Аналіз власного бюджету:* з'ясуйте, на що ви витрачаєте гроші, і знайдіть можливості для економії.
2. *Формування фінансових цілей:* визначте, чого ви хочете досягти, і розробіть план досягнення своїх цілей.
3. *Точне дотримання бюджету:* дотримуйтесь свого плану витрат, щоб не витратити більше, ніж потрібно.
4. *Обговорення сімейних питань, пов'язаних з фінансами:* будьте відкритими щодо фінансових питань із членами вашої сім'ї, щоб разом планувати бюджет і приймати рішення.
5. *Розуміння різниці між хорошими та поганими позиками:* навчіть-

¹ Надалі в цьому посібнику ви отримаєте корисний для вас перелік книг, курсів і подкастів.

ся відрізнати корисні кредити від шкідливих, щоб не опинитися в борговій ямі.

6. *Уникнення популярних помилок управління фінансами*: учіться на помилках інших, щоб не допускати їх у своєму житті.
7. *Пройдення курсів з управління сімейним бюджетом*: отримайте додаткові знання та практичні навички, які допоможуть вам краще контролювати свої фінанси.
8. *Фільтрація інформації*: учіться відрізнати корисну інформацію від фейкової, щоб не витратити час на непотрібні ресурси.
9. *Постійне навчання*: слідкуйте за новинами у фінансовому світі, відвідуйте конференції та зустрічі з експертами, щоб розвивати свою фінансову грамотність.
10. *Створення аварійного фонду*: резервуйте частину своїх доходів на непередбачені витрати або негаразди, щоб мати фінансову подушку безпеки у випадку непередбачуваних обставин.
11. *Інвестування в себе*: вкладайте частину своїх доходів у власну освіту, професійний розвиток та здоров'я. Інвестиції в себе забезпечать вам краще майбутнє та зростання вашого доходу в довгостроковій перспективі.

ТОП-ПОРАДА

Обговорюйте фінансові питання з родиною та друзями. Відкриті розмови про фінанси можуть допомогти вам зрозуміти проблеми, з якими стикаються інші люди, та отримати поради й підтримку. Залучайте свою родину до планування та управління бюджетом, щоб усі мали розуміння фінансових цілей та обмежень.

ОБГОВОРЮЄМО

Яких із цих порад ви дотримуєтеся? Як саме? Наведіть приклади з власного життя.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Батько отримав премію і запропонував зібрати сімейну раду, щоб вирішити, як краще розпорядитися грошима. Мама сказала, що Михайлику потрібно купити чоботи, оскільки вони протікають. Бабуся запропонувала зберегти гроші на «чорний день». Сергій попросив купити йому новий телефон.

- З ким із членів сім'ї ви погоджуєтеся? Обґрунтуйте свою позицію.

4. Фінансова культура моєї сім'ї.

ОБГОВОРЮЄМО

Як чинять у вашій родині в разі потреби придбання коштовних речей? Чи подобається вам поведінка ваших родичів під час розв'язання цього питання?

Фінансова поведінка — поведінка людини щодо управління власними фінансами за певних обставин та умов.

МОДЕЛЮЄМО СИТУАЦІЮ

- Уявіть, що ви давно мріяли про електрогітару. Батьки відклали гроші із заробітної плати, щоб подарувати вам її на день народження. Напередодні цієї події автомобіль батька вийшов з ладу й потрібно здати його в ремонт. Які фінансові рішення можна ухвалити в цій ситуації?
- Студент Андрій хоче купити електросамокат. Він зібрав певну суму грошей, але йому не вистачає 4000 грн. Андрій розглядає варіанти розв'язання своєї проблеми, представлені на мал. 5.

Мал. 5. Розв'язання проблеми

Укажіть плюси та мінуси запропонованих варіантів. Який з них ви вважаєте найбільш раціональним для досягнення фінансової цілі Андрія? Обґрунтуйте свою позицію.

ОБГОВОРЮЄМО

Чи притаманна вашій родині фінансова стійкість? Які дії ваших близьких це підтверджували?

Отже, сімейні традиції та цінності суттєво впливають на формування фінансової культури в дітей. Діти беруть приклад з батьків, підсвідомо набувають їхніх фінансових звичок. Також важливе соціальне середовище, у якому перебуває сім'я, – це друзі, колеги, медіа-ресурси – усе це разом впливає на фінансові уподобання та рішення. Як зазначають психологи, фінансова культура зумовлена навичками поведінки з грошима багатьох минулих поколінь.

5. Фінансова культура в Україні.

Фінансова культура в Україні зазнає багатьох змін. Вона трансформується відповідно до історичних подій, економічних криз, сучасних реалій, ментальних особливостей і традиційних цінностей населення. За даними НБУ, рівень фінансової грамотності українців досі

залишається низьким. Це призводить до росту шахрайства, необґрунтованих фінансових рішень, втрати інвестиційних можливостей.

Українцям притаманні ощадливість, працьовитість, але водночас вони не довіряють банкам, фінансовому ринку, державі («краще вже ховати гроші під подушку») і переконані в тому, що заробляти гроші – це важко. Ми прагнемо до багатства, але й одночасно боїмося його, бо багатство несе в собі великі ризики. Коли з'являється можливість швидко та легко заробити, ми хапаємося за цю можливість. Щоб поліпшити ситуацію, потрібно удосконалювати власну фінансову грамотність і фінансову культуру.

Розглянемо основні фактори, які впливають на формування фінансової культури:

- роль сім'ї та соціального середовища;
- державна політика, розвиток і регулювання фінансового ринку;
- рівень фінансової освіти, обізнаності населення та відкритий доступ до інформації.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Поміркуйте та обговоріть у групі, що саме мається на увазі під цими основними факторами і що потрібно змінити, щоб поліпшити фінансову культуру в Україні.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Наведемо кілька прикладів вдалих і невдалих інформаційних кампаній щодо розвитку фінансової культури в Україні та світі. Подумайте, від чого залежить успіх таких інформаційних кампаній (розробка доступних і зрозумілих матеріалів, поширення, простота подання тощо).

Вдалі кампанії (отримали високі оцінки за свою ефективність):

- Національний банк України (НБУ). Стратегія розвитку фінансової грамотності: у 2019 р. НБУ провів понад 700 заходів з фінансової обізнаності для різних цільових аудиторій (семінари, тренінги, інформаційні кампанії для підвищення фінансової грамотності українців);
- MoneySmart (Австралія). Національна програма фінансової грамотності, запроваджена Австралійською комісією із цінних паперів та інвестицій (ASIC), включала освітні ресурси для шкіл, онлайн-курси та інструменти для планування бюджету.

Невдалі кампанії:

- кампанія з фінансової грамотності в Польщі. Дослідження показали, що кампанії з фінансової грамотності в Польщі не досягли очікуваних результатів. Індекс фінансової грамотності залишився на низькому рівні, що свідчить про недостатню ефективність.
- кампанія з фінансової грамотності в Індії. Незважаючи на зусилля уряду Індії щодо підвищення фінансової грамотності, багато кампаній не змогли охопити сільські райони та менш освічені верстви населення. Це призвело до нерівномірного розподілу знань і навичок.

ЗАВДАННЯ

Доповніть список рекомендацій щодо поліпшення фінансової культури країни. За потреби скористайтеся поданим нижче словничком, обираючи відповідні за змістом слова та словосполучення.

А) потрібно ввести навчання / програми _____, починаючи від дітей (не хвилюються за гроші, тому що живуть в надлишку, батьки намагаються їм все купити), дорослих (живуть в розумінні того, що потрібно постійно заробляти), закінчуючи пенсіонерами (думають переважно про те, як зекономити, обмежити себе, бо довгий час вони жили в умовах дефіциту);

Б) _____ рівень доступності та прозорості фінансових продуктів;

В) _____ культуру відповідального ставлення до боргів та інвестицій.

Словничок: фінансової стабільності, забувати, збільшувати, фінансової грамотності, знижувати, пропагувати.

ЦІКАВИЙ ФАКТ

А ви розмірковували коли-небудь над тим, чим американська фінансова культура відрізняється від української? Звернімося до фактів:

- американці багато інвестують, і ця навичка в них сформована століттями;
- їм притаманні довіра та водночас острах до основних регуляторів і контролерів фінансових відносин, зокрема й до держави, чітке дотримання законів;
- діти вже з раннього дитинства відповідально та шанобливо ставляться до грошей і навчаються їх заробляти та примножувати (тимчасові підробітки, домашні розпродажі, благодійні заходи);
- після досягнення повноліття американці стають фінансово самостійними; студент сам повністю чи частково оплачує своє навчання або ж кредитує його під свої зобов'язання;
- починаючи з 20 років, типовий американець розуміє важливість заощаджень та інвестицій і дуже активно використовує ці інструменти, щоб згодом, коли досягне пенсійного віку, подорожувати та насолоджуватися життям.

ОБГОВОРЮЄМО

Подумайте, коли вигідніше задумуватися про заощадження: у зрілому віці чи ще в студентстві? Чи варто вже зараз засвоювати фінансову грамотність і формувати свою фінансову культуру та допомогти із цим розібратися близьким? Чи варто формувати фінансові цілі, мислити категоріями фінансового планування, накопичувати капітал, помічати фінансові можливості та розуміти економічні процеси, що відбуваються в країні?

Шлях формування фінансової культури українців є довгим і складним, оскільки вимагає зміни світогляду, формування звичок і поведінки. Щоб підвищити рівень фінансового добробуту нації та забезпечити сталий розвиток країни, потрібно вирішити багато питань. Важливо забезпечити комплексний підхід (освіта, регулювання та створення сприятливих умов розвитку фінансових послуг та інфраструктури) і докласти багато спільних зусиль з боку держави, фінансових установ

і громадян. Тож саме підвищення фінансової культури в Україні стане поштовхом до загальноекономічного добробуту всієї країни.

Отже, фінансова культура – це обов’язковий елемент кожної сім’ї. Основи розуміння витрат і доходів, формування сімейного бюджету, заощадження коштів на заплановані сімейні цілі – це цеглини, на яких не лише будується благополуччя сім’ї, а й формуються навички правильної фінансової поведінки у всіх її членів, особливо в молодшого покоління.

КОРОТКО ПРО ГОЛОВНЕ

Фінансова культура є важливою складовою успішного життя, а її підґрунтям є фінансова грамотність. Фінансова культура передбачає не лише знання фінансових інструментів, але й уміння правильно їх використовувати. Вона дозволяє забезпечити фінансову стабільність і незалежність.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Оберіть приклади фінансово неграмотної поведінки людей. Поясніть свій вибір.
  - А** Складання списку покупок товарів у магазині
  - Б** Зберігання грошей дома у сейфі
  - В** Зберігання грошей у банку
  - Г** Гра на гроші в ігрових автоматах
  - Д** Позичання грошей у знайомих під можливі майбутні доходи
  - Е** Відсутність збережених коштів на «чорний день».
2. Напишіть есе на тему «Чому вигідно з дитинства формувати фінансову культуру?».
3. Що означають поняття «фінансова культура», «фінансова поведінка»?
4. Сформулюйте основні фактори, що поліпшують фінансову культуру України.
5. Оцініть свою роботу на уроці, продовживши речення.
  1. Мені сподобалося...
  2. Виникли труднощі під час...
  3. Тепер я зможу...

ФІНАНСОВИЙ ГЕНІЙ

Розробіть послідовну, покрокову стратегію щодо шляхів підвищення рівня фінансової грамотності та культури у своїй родині. Виокремте в ній різні ролі та функції для кожного члена сім’ї.

ДУМКИ В ДОРОГУ

Не можна ганятися за грошима — треба йти їм назустріч.

Аристотель Онассіс,
грецький підприємець-судновласник,
мільярдер

Дякуємо вам, шановне учнівство, за вашу увагу та активність. Впевнені, що знання, які ви вже отримали та отримуватимете, зможете використати у вашому житті на практиці.

§ 3. ЯКА РОЛЬ РЕСУРСІВ ЛЮДИНИ В ДОСЯГНЕННІ ЖИТТЄВОГО УСПІХУ

 Знайдіть ціль, ресурси знайдуться.

Махатма Ганді,
індійський державний діяч

- Поясніть слова індійського державного діяча Махатми Ганді.
- Пригадайте з курсу географії, що таке ресурси. Які види ресурсів ви знаєте? Наведіть приклади.
- Чи можна стверджувати, що багаті на природні ресурси країни мають високий рівень розвитку?

1. Що таке ресурси.

Ресурс (з фр. — «resource») означає «допоміжний засіб»; це будь-який елемент (джерела, запаси, гроші, передумови, час тощо), що використовується для досягнення певної мети.

ЗАВДАННЯ

Виходячи з твердження, поданого вище, доповніть список ресурсів, які доступні людині.

Час, цінності, запаси, кошти, можливості, гроші...

Чи чули ви коли-небудь такі фрази: «Сьогодні я (не) в ресурсі»? Стан «я в ресурсі» – це наявність сил та енергії для ефективного розв’язання поставлених завдань, досягнення цілей. На фізичному рівні ресурсність зазвичай виникає після відпочинку, тривалого сну, у період, коли ми відчуваємося здоровими. На психологічному рівні ресурсний стан – це гарний настрій, упевненість у собі, прагнення реалізувати свої бажання та плани.

ЦІКАВИЙ ФАКТ

Вороги ресурсного стану:

- засудження інших людей;
- надмірна самокритика;

- конфлікти, зокрема приховані образи, претензії, невиправдані очікування;
- безліч тривожних новин, гнівних коментарів в інтернеті;
- спілкування з негативними людьми;
- шкідливі звички;
- відсутність режиму та неправильне харчування.

На думку фахівців, те, на що людина звертає увагу, становить основу її життя. Якщо постійно фокусуватися на негативних емоціях і невдачах, то для позитиву просто не залишиться місця.

ТОП-ПОРАДА

Там, де фокус вашої уваги, – там і ваша енергія. Фокус уваги з емоцій потрібно направляти на дослідження проблеми та пошук її розв'язання, тоді ви будете контролювати своє життя та досягати поставлених цілей.

МОДЕЛЮЄМО СИТУАЦІЮ

Сергій Петрович відкрив студію розвитку дитини «Ерудит». Вкладення фінансових ресурсів у закупівлю обладнання для дітей і створення умов не дасть результатів. Ефективність такої інвестиції буде високою, лише якщо найняти кваліфікованих педагогів і персонал, який буде обслуговувати студію, – власне людей з певними розумовими та фізичними здібностями. Чи погоджуєтеся ви із цією думкою? Проаналізуйте, чому саме так.

Людські ресурси — сукупність робітників і робітниць з кваліфікацією (певними знаннями, уміннями, якостями, характеристиками), залучених до розробки або підтримки продукту або сервісу.

Що більше навичок і знань набуває співробітник під час своєї діяльності, то ціннішим він стає для керівництва. А це означає, що він зможе «продавати себе» на ринку праці дорожче й це безпосередньо впливає на його фінансовий добробут.

Розрізняють кілька видів людських ресурсів: *особисті* (або *внутрішні*) та *соціальні* (або *зовнішні*). Іноді в психології внутрішні ресурси називають *здібностями*, а зовнішні ресурси – *можливостями* (мал. 6).

Мал. 6. Види людських ресурсів

Внутрішні ресурси – це те, що закладено в людині природою і накопичилося за роки життя. Внутрішні ресурси допомагають людині розвиватися, долати труднощі, налагоджувати відносини з оточенням, іти до успіху та щасливого життя. Ви, напевно, чули висловлювання «ця людина має внутрішній стрижень»? Це означає, що така людина впевнена, самодисциплінована, стійка, має розвинутий емоційний інтелект і гарне ментальне здоров'я.

Внутрішні ресурси (особисті) — потенціал особистості та її особливості.

- Якими внутрішніми ресурсами володієте ви?

Зовнішні ресурси (соціальні) — все те, що підтримує нас у зовнішньому світі.

Зовнішні ресурси, як і внутрішні, є в кожній людині, їхнє наповнення безпосередньо пов'язане як з нашим внутрішнім світом, так і з нашим досвідом, соціальними відносинами з людьми тощо.

- Подумайте, які зовнішні ресурси можете використати ви. Які ресурси у вас домінують, внутрішні чи зовнішні? Наведіть приклад соціальних відносин з людьми, які допомогли вам розв'язати проблему чи досягти своєї цілі.

ОБГОВОРЮЄМО

Важливо чесно та об'єктивно співвідносити внутрішні та зовнішні ресурси. Обговоріть проблему за питаннями: *що є у мені / у мене зараз? Що мені дає оточення / довкілля? Який потенціал є в мене / в середовища, де перебуваю або до якого хочу потрапити?*

Спіраться на свої внутрішні ресурси важливо. Але, використовуючи лише їх, досягти мети неможливо. Ми завжди спілкуємося із соціумом.

Отже, усі види ресурсів тісно взаємопов'язані. Зовнішні ресурси згодом можуть ставати внутрішніми. Наприклад, інформація від учителя / учительки стає вашим знанням – це розширює ваш кругозір, змінює ваші переконання, підвищує самооцінку, упевненість у собі, і як наслідок – зростає ваш внутрішній ресурс.

Те, що є ресурсом для одного, іншому може дуже заважати. Одному треба розслабитися і відпустити напругу, щоб по-новому поглянути на ситуацію. Іншому розслаблення шкодить і, навпаки, потрібна висока концентрація та самодисципліна. Універсальних формул успіху немає. Усе індивідуально. Кожен з нас унікальний!

МОДЕЛЮЄМО СИТУАЦІЮ

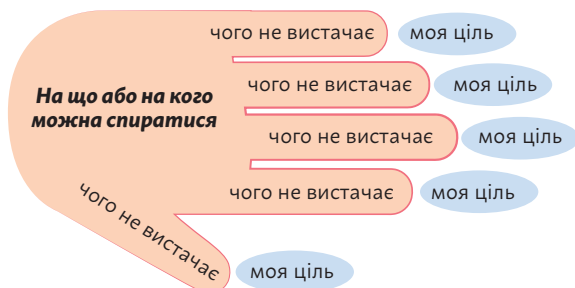
Ознайомтеся із ситуаціями. Поясніть, який зв'язок між зовнішніми та внутрішніми ресурсами існує в кожній ситуації. Змоделюйте ситуацію з власного життя та поясніть її.

- Підліток, який ще нічого сам не досяг і не прагне цього, задовольняється користуванням соціальними благами батьків.
- Школярка, користуючись соціальними благами батьків, водночас прагне змін, розвитку, підвищення добробуту та постійно формує свої внутрішні ресурси.

ЗАВДАННЯ

«Рука ресурсів» (мал. 7). Обведіть на аркуші паперу свою долоню з розведеними пальцями. **Над** кожним з пальців напишіть якусь **власну ціль**, яку хотілося б досягти, наприклад, у найближчі рік – три. Пальці вказують на те, чого ви хочете досягти. На самій долоні напишіть те, **на що** або **на кого можна спиратися** під час досягнення кожної із цілей, хто чи що допоможе на шляху до неї (уявлення ніби можна захопити долонькою, просуваючись до своїх цілей). У контурі, що зображує **кожен з пальців**, напишіть, **чого ще не вистачає** для того, щоб ціль була досягнута, над чим потрібно попрацювати, чого навчитися. І пам'ятайте – все у ваших руках!

Мал. 7. «Рука ресурсів»

2. Що належить до матеріальних і нематеріальних ресурсів.

Матеріальні ресурси — економічні ресурси в матеріально-речовій формі, які використовують для досягнення конкретних економічних цілей.

Матеріальні ресурси					
Сировина	Матеріали	Напівфабрикати та комплектуючі	Природні ресурси	Капітал (будівлі, споруди)	Машини й обладнання

ЗАВДАННЯ

Заповніть у зошиті вищеподану таблицю: наведіть свої приклади матеріальних ресурсів, продовжуючи список: *земля, споруди, фабрика, комп'ютери, вода, витратні матеріали, ліс, транспортні засоби, оргтехніка, сонячна енергія, кінотеатр, ресторан, вітрова енергія, тваринний світ...*

Усі природні, людські й вироблені людиною ресурси, які використовуються для виробництва товарів і послуг, називають виробничими ресурсами.

Виробничі ресурси поділяються на відтворювані та невідтворювані.

ЗАВДАННЯ

Наведіть приклади відтворюваних і невідтворюваних ресурсів.

Матеріальні ресурси можуть бути ресурсами для виробництва, а також ресурсами для бізнесів, що спеціалізуються на продажу продуктів або наданні послуг.

Нематеріальні ресурси — ресурси, які не мають матеріальної форми, але можуть бути ідентифіковані.

Нематеріальні ресурси		
<i>Об'єкти промислової власності</i>	<i>Об'єкти, що охороняються авторськими правами</i>	<i>Нетрадиційні об'єкти інтелектуальної власності</i>
<ul style="list-style-type: none"> • винаходи • корисні моделі • промислові зразки • знаки для товарів і послуг • зазначення походження товару • фірмове найменування • способи захисту від недобросовісної конкуренції	<ul style="list-style-type: none"> • твори в галузі науки, літератури та мистецтва • комп'ютерні програми • бази даних • топології інтегральних мікросхем • права виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення	<ul style="list-style-type: none"> • раціоналізаторські пропозиції • «ноу-хау» • комерційні таємниці

ЗАВДАННЯ

Наведіть свої приклади нематеріальних ресурсів, продовжуючи список: *права власності, результати інтелектуальної праці людини, твори в галузі науки, бази даних, «ноу-хау», комп'ютерні програми, права виконавців, дизайни, бренди, патенти, торгові марки...*

ОБГОВОРЮЄМО

Як ви розумієте тезис «Ресурси є обмежені та вичерпні»?

Питання ефективності використання ресурсів завжди актуальне. Людство повинно відслідковувати зв'язок між кількістю витрачених ресурсів та кількістю товарів і послуг, що виготовлено в результаті використання цих ресурсів. Наразі для цього використовують такі інструменти, як планування, контроль, аналіз, моніторинг, раціональне використання / споживання, пошук альтернативних ресурсів, оптимізація процесів виробництва тощо.

ОБГОВОРЮЄМО

Що ви знаєте про вторинну переробку? Чи був у вас досвід купівлі речей вторинної переробки (туалетний папір, одяг)? Чи давали ви колись друге життя своїм старим речам?

3. Що таке «людський капітал».

Інвестиції в людей шляхом поліпшення якості харчування, медичної допомоги, забезпечення якісної освіти, створення робочих місць і навчання професійних навичок сприяють розвитку людського капіталу.

Людський капітал — знання, навички та здоров'я, у які люди вкладають кошти та які акумулюють упродовж життя, що дозволяє їм реалізовувати свій потенціал як корисних членів суспільства.

У поняття «людський капітал» також входять такі категорії, як вік і темперамент.

Існують різні підходи до структури людського капіталу. Так, найчастіше виокремлюють такі основні складові:

- *інтелектуальний капітал* – освіта й знання особистості;
- *професійний капітал* – підвищення кваліфікації професійних навичок, набуття досвіду, перепідготовка;
- *здоров'я* – загальне, професійне (уміння виконувати роботу в межах своєї компетенції);
- *культура* – стосунки між людьми, норми поведінки, цінності людини.

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Уважно ознайомтеся із ситуацією. Дайте відповіді на запитання.

Сергій займається реставрацією старих меблів. Він узяв в оренду майстерню і звернувся до банку за кредитом, щоб купити столи та стільці для реставрації. Необхідне обладнання, інструменти та хімікати він купив сам. Сергій володіє унікальним методом обробки старого дерева, про який йому розповів дідусь.

- Що у цій ситуації належить до людського капіталу? Якими ще капіталами скористався Сергій?

Людський капітал потрібно примножувати. Якщо, наприклад, від народження ви маєте унікальний голос і любите музику, варто інвестувати свою енергію та час, щоб розвивати цей талант. Тому що надалі у вас буде можливість конвертувати свій капітал. Отриманий досвід, знання, розвинуті здібності можна продати / реалізувати, отримавши за це грошову винагороду або знайшовши нових друзів, розширивши коло знайомих. Капітал потрібно берегти, бо будь-який капітал скінченний. Це твердження стосується як людського капіталу, так і фінансового, матеріального. Коли ми усвідомлюємо, що наш капітал скінченний, ми ретельніше обираємо цілі й способи його використання. Будь-які інвестиції повинні себе виправдовувати.

4. Яка роль цінностей і ресурсів людини в досягненні її життєвого успіху та загальнодержавного добробуту.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Прочитайте слова експрем'єр-міністра Великобританії Маргарет Тетчер.

«Багатство країни не обов'язково будується на власних природних ресурсах, його можна досягти навіть за їх повної відсутності. Найголовнішим ресурсом є людина. Державі потрібно створити основу для розквіту таланту людей».

- Чому авторка висловлювання вважає, що людські ресурси найголовніші? За можливості, наведіть приклад із власних спостережень.

А тепер розгляньмо, як саме людські ресурси відрізняються від інших видів ресурсів.

По-перше, люди є особистостями, ними складніше управляти, оскільки часто вони мають власні установки й цілі, які прагнуть реалізувати.

По-друге, люди здатні навчатися, і це є ще однією специфічною особливістю людських ресурсів. Жодні інші ресурси не можуть самі стати досконалішими та функціональнішими. А людина, працюючи над своїми недоліками й перетворюючи їх на переваги, може.

По-третє, людям властива емоційність. І, на жаль, під впливом емоцій люди не завжди в змозі раціонально проаналізувати ситуацію, щоб ухвалити правильне рішення. Водночас емоційність дуже важлива в підвищенні ефективності та мотивації, у налагодженні міжособистісних відносин у колективі.

ОБГОВОРЮЄМО

Які ще особливості людських ресурсів ви можете назвати? Що ви можете сказати про такий ресурс, як цінності людини? Як ви думаєте, що це таке та як вони впливають на формування фінансового добробуту?

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Яна перукар. Вона намагається професійно рости й розвиватися, постійно підвищує кваліфікацію, з увагою та доброзичливістю ставиться до своїх клієнтів, обожнює свою професію. Її цінності – працьовитість, чесність, доброзичливість, старанність, порядність, відповідальність.

Іра теж перукар, вона чотири місяці тому закінчила курси перукарського мистецтва та вже працює. Іра не любить свою роботу, для неї це лише засіб швидко заробити гроші, якнайбільше осіб обслуговувати, особливо не звертаючи увагу на потреби клієнтів та якість послуг. До того ж вона не слідкує за своїм робочим простором, неохайна. Іра ставиться до людей лише як до інструмента досягнення своєї мети, тобто меркантильно, корисливо. За цей час дівчина змінила два місця роботи, бо власники салонів були незадоволені нею.

- Як ви думаєте, хто із цих двох дівчат швидше досягне успіхів у кар'єрі та визначиться зі своїм професійним шляхом? Хто з них у майбутньому стане «суперпрофесіоналом», якому платитимуть гідні гроші? Хто з них швидше досягне фінансового добробуту?

Тож людина сама обирає свої життєві орієнтири та опори, цінності. Одні обирають шлях через маніпуляції, обман, хитрощі тощо. Спочатку здається, що досягнення вагоме й викликає захоплення. Проте такі досягнення рано чи пізно викриваються або призводять до негативних наслідків. Чесний, чистий, працелюбно досягнутий результат не лише позначається на фінансовому достатку, а й породжує повагу до самого себе.

Розвиток ресурсів людини, зокрема й її цінностей, впливає як на продуктивність людини, її добробут, так і на результати діяльності підприємства, де вона працює, а також на якість життя всього суспільства та його добробут. Що більше можливостей – освітніх, інтелектуальних, інформаційних – має кожний член суспільства, то вищий інтелектуальний ресурс усієї нації, то динамічніші темпи зростання економіки, то більш значущі можливості суспільства.

5. Аналіз та оцінка фінансової грамотності в Україні, перспективи її розвитку.

З кожним роком індекс фінансової грамотності в Україні зростає. Зокрема, поліпшуються всі компоненти індексу: фінансові знання, фінансова поведінка та ставлення до фінансових питань.

Залишається актуальною наявність різного рівня фінансової грамотності в різних вікових групах населення. Зазвичай найменш фінансово обізнаними є молоді і люди старшого віку.

Також існує безпосередня залежність між рівнем фінансової грамотності та освітою.

Окремо слід зауважити, що є відмінності в рівні фінансової грамотності між жителями сіл і міст.

Українці більше зосереджені на короткострокових планах і витратанні, ніж на заощадженні коштів. Є тенденції в зміні розуміння щодо державного пенсійного забезпечення та необхідності самостійного накопичення коштів. Населення з найменшими доходами більше розраховує на пенсію від держави, а з вищими – на заощадження, продовження трудової діяльності навіть після настання пенсійного віку або використання інших джерел фінансування. Українці активно користуються кредитними картками, депозитними програмами, онлайн-банкінгом.

У порівнянні з європейськими показниками рівень фінансової грамотності України має не такий і поганий вигляд, проте в нас ще є до чого прагнути.

Пришвидшити зростання фінансової грамотності допоможуть:

- користування сучасними інформаційними технологіями;
- застосування на практиці фінансових знань;
- користування фінансовими послугами;
- контроль доходів і витрат;
- фінансове планування, заощадження;
- робота з вразливими групами населення за віком і за місцем проживання;
- проведення роз'яснювальної роботи щодо переваг користування фінансовими продуктами серед населення України;
- спрямування зусиль фінансових регуляторів на посилення захисту прав споживачів фінансових послуг та інформування споживачів про вже наявні можливості їх відстоювання.

З метою розв'язання проблеми підвищення фінансової грамотності в Україні затверджено Національну стратегію розвитку фінансової грамотності до 2030 р.

ЗАВДАННЯ

Знайдіть в інтернеті актуальні результати дослідження фінансової грамотності в Україні. Проаналізуйте їх і зробіть висновки.

Загалом набуття фінансової грамотності відбувається поетапно й кожен з етапів має свої характерні риси:

- 0 етап – незнання фінансової грамотності або ж наявність мінімальних знань у цій сфері;
- 1 етап – базові знання з фінансової грамотності;
- 2 етап – початок практичного використання способів і засобів інвестування;
- 3 етап – усі фінансові інструменти використовуються повною мірою.

РОЗВ'ЯЗУЄМО ПРОБЛЕМУ

Виходячи з результатів проведеного вище аналізу та власної оцінки володіння фінансовою грамотністю, схарактеризуйте, на якому з етапів перебуваєте ви, ваша сім'я та наша держава. Подумайте, які інструменти підвищення рівня фінансової грамотності ви застосували б для кожного із цих суб'єктів.

6. Визначення власного рівня фінансової грамотності

ПРАЦЮЄМО В ГРУПІ

Розгляньте змодельовані ситуації та опишіть ваші дії.

1. Уявімо, що вам на Новий рік друзі та рідні подарували 2000 грн. Як ви будете розпоряджатися цими грошима? Опишіть свої дії.
2. У вашому класі всі обговорюють трейлер нового мультфільму та пропонують після уроків піти в кінотеатр, де заплановано його сеанс. У ваших планах не передбачено витрати на похід у кіно. Але в гаманці є потрібна сума. Як вчинили б ви?

ОБГОВОРЮЄМО

Обговоріть перелічені нижче питання, паралельно аналізуючи свою відповідь / думку з боку фінансової грамотності.

1. Скільки грошей на місяць в середньому ви витрачаєте?
2. Проаналізуйте свої витрати, які з них є регулярними, а які – обов'язковими.
3. Ви плануєте значну покупку. Як ви будете накопичувати гроші? Розкажіть, чи був у вашому житті такий досвід.
4. Як ви думаєте, чи потрібно довіряти рекламі?
5. Чи траплялося вам купувати щось непотрібне під впливом реклами або думки інших людей? Як цього можна уникнути?
6. Як ви обираєте свою покупку?
7. Наведіть приклади свого бережливого ставлення до кишенькових грошей.

ПРИЙМАЄМО РІШЕННЯ

Поясніть, як можна зберігати й примножувати ресурси. Що можете зробити для цього ви? Запропонуйте 2–3 правила збереження ресурсів для вашого класу та дотримуйтесь їх упродовж року (мал. 8). Наприкінці року підбийте підсумки.

Мал. 8. Зберігаємо ресурси

КОРОТКО ПРО ГОЛОВНЕ

Людські ресурси є найважливішим ресурсом, тому важливо інвестувати в їх розвиток. Вони поділяються на зовнішні та внутрішні. Капітал включає всі ресурси, які використовують для досягнення цілі.

Розвиток людських ресурсів потребує освіти, причому якщо раніше отримували освіту на все життя, то в сучасному світі актуальним є бренд «освіта впродовж життя», неперервна освіта.

Індекс фінансової грамотності українців поступово зростає, але водночас потенціал до зростання залишається значним.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Які ресурси знадобляться для досягнення цілі?
2. Яка роль людського капіталу в розвитку країни?
3. Подумайте протягом 2–3 хв про якусь проблему, розв'язання якої вам хочеться знайти. Візьміть аркуш паперу, сильно зімніть його, а потім розгладьте. Сконцентруйтеся на візерунку, утвореному лініями, за якими він був зім'ятий. Обведіть ручкою візерунок, який вам вдалося розглянути. Напишіть усі асоціації, знаки, символи, які цей візерунок відображає. Це ваш ресурс.
4. Оцініть свою роботу на уроці, продовживши речення.
1. Мені сподобалося... 2. Виникли труднощі під час... 3. Тепер я зможу...

ФІНАНСОВИЙ ГЕНІЙ

Виконайте завдання (на вибір) і презентуйте свою роботу в класі.

1. Оберіть реальну або уявну організацію чи проєкт (шкільний клуб, стартап, благодійну організацію, футбольну команду тощо). Визначте людські ресурси, які потрібні для функціонування цієї організації. Подумайте, які люди (професії чи навички) необхідні для роботи організації. Складіть список видів капіталу, що потрібен для успішної роботи вашої організації (фінансовий капітал (гроші для зарплат і витрат), соціальний капітал (зв'язки та контакти), людський капітал (знання та навички), культурний капітал (цінності та культура, які мотивують команду). Визначте цінності, які повинні бути в основі роботи вашої організації. Презентуйте письмово результати вашої роботи.
2. Запишіть свої основні ресурси та цінності, які ви будете розвивати, примножувати заради підвищення свого фінансового добробуту. Зазначте, у який спосіб ви плануєте це зробити.

ДУМКИ В ДОРОГУ

Найкращі інвестиції – це інвестиції в самого себе.

Воррен Баффет,
американський інвестор,
філантроп

Дякуємо вам, шановне учнівство, за те, що ефективно інвестуєте свій час та енергію. Пам'ятайте, інвестиції у фінансові знання – це одні з найдоцільніших довгострокових інвестицій.

§ 4. МІЙ ПЕРШИЙ ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ПРОЄКТ

Практикум

 Талант – це віра в себе, в свою силу.

Нікколо Паганіні,

італійський скрипаль-віртуоз, композитор

- Як ви розумієте зміст епіграфа уроку?
- Чи доводилося вам заробляти гроші? У який спосіб?
- Що ви відчували, коли отримали перший заробіток?

У кожної людини є речі, які ми вважаємо своїми: телефон, годинник, велосипед, планшет, одяг, гітара, спортивний костюм тощо. Але це не є найважливішим з того, чим ми володіємо. У кожного є значно більше – таланти, здібності, здоров'я. Саме вони є запорукою нашого благополуччя. Це унікальний капітал, який можна використовувати й конвертувати в гроші. Якщо ви це зрозуміли, то вже зробили перший крок назустріч своєму багатству.

Наприклад, Степан – учень невеликої школи в Київській області. Він захоплюється програмуванням. На канікулах хлопець розробив онлайн-гру. Його ідею високо оцінили розробники онлайн-ігор і заплатили йому певну суму грошей. Це надихнуло Степана на нові розробки, за які він за рік заробив 60 тисяч грн.

Талант може проявлятися в будь-якій сфері. Важливо не лінуватися, а шукати себе, шукати той шлях, на якому можна реалізувати свої здібності.

ОБГОВОРЮЄМО

Які таланти, здібності ви бачите у своїх друзів? Як їх можна конвертувати в гроші? Можливо, у вас виникнуть ідеї щодо поєднання талантів ваших друзів та ваших власних здібностей з метою підприємницького починання.

ЦІКАВИЙ ФАКТ

Китайський філософ Кун Фу-Цзи (Конфуцій) жив у VI–V ст. до н. е. і не мав ніякого уявлення про те, які проблеми турбуватимуть молодих людей у XXI ст. Але він був мудрий і далекоглядний. Одного разу він зауважив: «Знайди собі роботу до душі, і тобі не прийдеться працювати жодного дня у своєму житті». Цей вислів є таким мудрим, що під ним і нині підписалося би багато людей. Знайти собі роботу до душі – це і мрія, і необхідність, і шлях до повноцінного, цікавого життя. Як це зробити? Підказку дав інший великий мислитель – Альберт Ейнштейн. Він дуже любив фізику. Трійка в школі із цього предмета не охолодила його пристрасті. Протягом усього життя він займався фізикою і залишився в історії людства як розробник теорії відносності. Талант може розкритися в школі, але не може бути вимірний лише оцінкою.

Талант — здібність зробити щось краще, ніж інші.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Розгляньте малюнок. Ознайомтеся зі здібностями Олі та ідеями, як їх конвертувати в гроші (мал. 9, с. 34). Спробуйте запропонувати Олі власну ідею.

ОБГОВОРЮЄМО

Якими здібностями володієте ви? Продумайте декілька шляхів їх реалізації. Підготуйтеся представити їх у класі.

Коли ви знайдете своє справжнє покликання і зрозумієте, як конвертувати свій талант у гроші, то, за законом Конфуція, «перестанете працювати», тому що кожен день і час цієї роботи буде приносити вам радість.

Підробітком можна заробити не так багато грошей, але досвід і навички, які ви при цьому отримаєте, безцінні. До будь-якої справи потрібно підходити творчо. Підробляючи, ви можете випробувати себе в різних ролях – керівника, організатора, продавця, репетитора, технічного працівника, майстра тощо. Лише так можна зрозуміти, як досягнути успіху!

ТОП-ПОРАДА

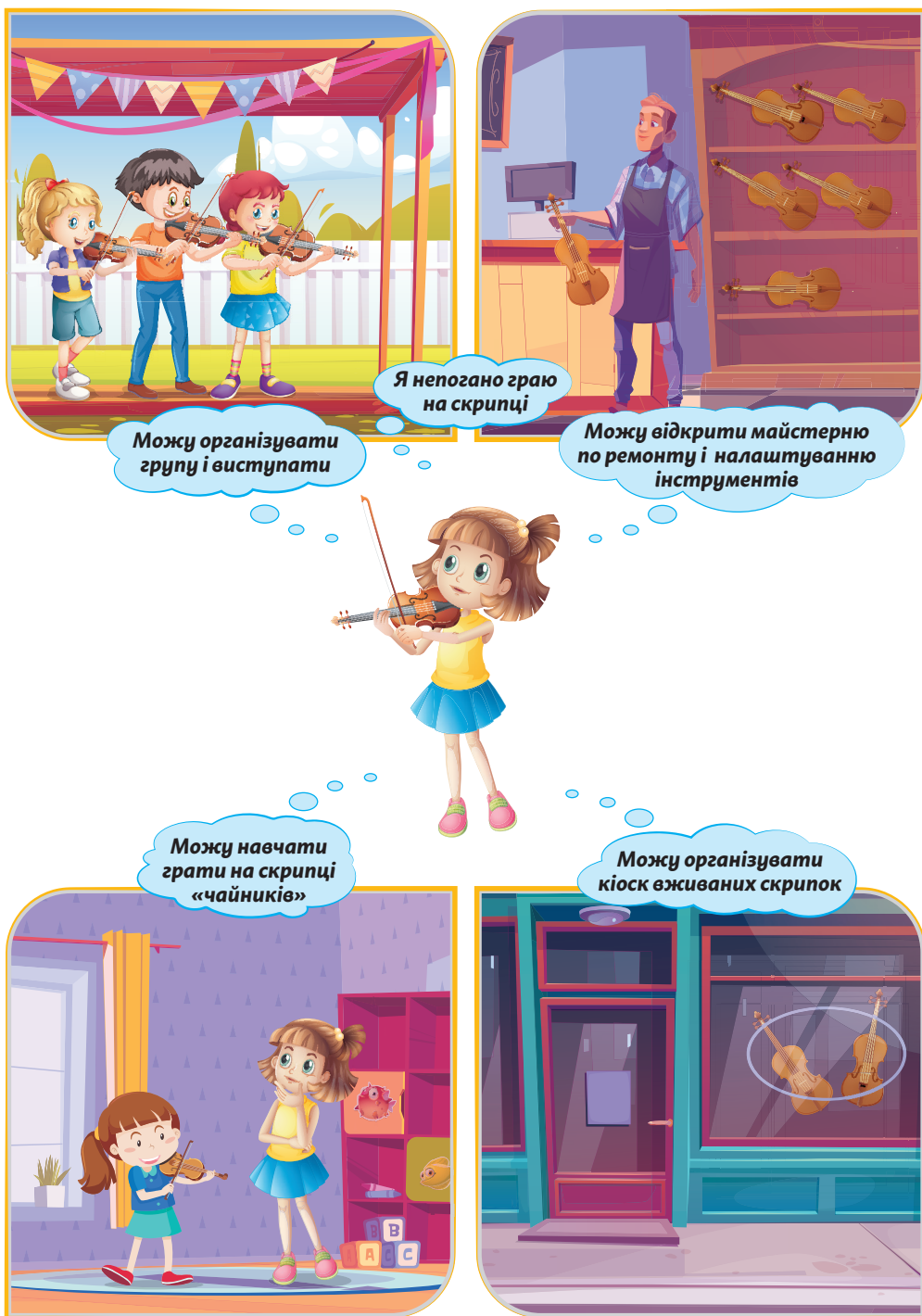
Коли будете продумувати свій підприємницький проект, візьміть до уваги важливість **креативу**.

Наведемо приклади успішної креативності в бізнесі:

1. Tesla: революційний підхід до виробництва автомобілів.
2. Airbnb: створення глобальної платформи для пошуку та бронювання житла.
3. Google: інновації в пошуку та розробці продуктів: Google Glass та Google Maps.
4. Apple: повністю інноваційні продукти: iPhone та iPad.

ПРАЦЮЄМО З ІНФОРМАЦІЄЮ

Розгляньте ще один факт креативного рішення підприємницького проекту. За можливості наведіть приклад відомих вам людей, яким удалося досягти поставленої цілі.

Мал. 9. Що я можу зробити

Студентів в університеті поділили на групи, видали кожній групі по 300 доларів. Через тиждень кожна з груп мала примножити ці гроші. Хто найкраще із цим впорається, той отримає найвищі бали й стане переможцем. Кожна з груп почала активну діяльність щодо приросту цих грошей, але на захисті проєкту виграла та, що використала нестандартний підхід. Студенти цієї групи не стали вигадувати, як щось купити чи продати, щоб примножити гроші. Вони просто знайшли компанію, яка заплатила їм 3000 доларів за те, що вони продали свій час виступу на захисті проєкту. Це була компанія, яка вже декілька місяців шукала шляхи, як презентувати викладачам та адміністрації цього університету свій продукт. І ця студентська група шляхом зведення двох учасників у переговорах змогла заробити найбільшу кількість грошей і, як наслідок, виборола перемогу в цьому проєкті.

Ніколи не потрібно забувати про креативність, нестандартні шляхи розв'язання задач. Це саме те, що деколи не лише допомагає бізнесу, а й здійснює справжній прорив у його діяльності, робить його неповторним і привабливим для клієнтів.

І ще одна порада: перед тим як будете генерувати ідеї підприємницького проєкту, не полінуйтеся використати інтелектуальні методи генерування ідей. Такі, як мозковий штурм, шість капелюхів, синектики, метод трьох стільців Волта Діснея. Інформацію про кожен із цих методів можете самостійно знайти в інтернеті.

ПЕРЕВІРЯЄМО СЕБЕ

1. Які варіанти підробітку є у вашому населеному пункті?
2. Яких корисних навичок ви могли б набути, підпрацьовуючи офіціантом, продавцем морозива, кур'єром, доставщиком посилок, репетитором, екскурсоводом, перекладачем?
3. Які таланти та здібності ви можете реалізовувати вже сьогодні?
4. Наведіть приклади людей, які зуміли конвертувати свій талант у гроші.
5. Оцініть свою роботу під час проєкту, продовживши речення.
1. Я зрозумів / зрозуміла, що... 2. Тепер я можу... 3. Мене здивувало...

ФІНАНСОВИЙ ГЕНІЙ

1. Розробіть концепцію власного підприємницького проєкту, який ви хотіли б реалізувати. Подумайте про проблему або потребу, яка існує у вашій громаді, школі, або серед ваших друзів та однолітків. Як ви могли б вирішити цю проблему або задовольнити цю потребу за допомогою підприємницького проєкту? Оберіть ідею, яка вас надихає та є близькою вам за духом. Це може бути продукт або послуга, нова технологія або соціальна ініціатива. Дайте назву вашому проєкту. Опишіть його коротко (1–2 речення). Що саме ви плануєте робити? Хто є вашою цільовою аудиторією? Опишіть групу людей, яким буде корисний ваш проєкт. Подумайте, чи є вже подібні продукти або послуги на ринку. Хто ваші потенційні конкуренти? Які переваги буде мати ваш проєкт порівняно з існуючими рішеннями? Чим він буде виокремлюватися? Підготуйте коротку презентацію (3–5 хв), у якій розкажіть про свій проєкт. Під час підготовки проєкту, ви можете об'єднуватися зі своїми однокласниками / однокласницями та працювати разом.

ІСТОРІЯ УСПІХУ

Коли у 2009 р. троє українців створювали сервіс для допомоги в написанні текстів англійською **Grammarly**, вони не уявляли, що через 10 років їх стартап, що допомагає людям комунікувати, оцінять у понад 10 мільярдів доларів.

Продуктом компанії щодня користуються близько 30 мільйонів користувачів, і ця цифра продовжує збільшуватися. Grammarly вже оголосили про партнерство із Samsung щодо інтеграції сервісу в мобільну клавіатуру.

Видання *Fast Company* визнало Grammarly однією з найбільш інноваційних компаній світу у сфері штучного інтелекту.

Український стартап має офіси в Сан-Франциско, Нью-Йорку, Ванкувері, Києві та успішно продовжує своє сходження до вершин успіху.

Сьогодні Grammarly вже не просто сервіс для перевірки правопису – це онлайн-платформа, яка використовує технології штучного інтелекту для допомоги в ефективній комунікації.

- «Я не маю рецепту успіху або незмінного життєвого кредо. Мені імпонує погляд, що сенс життя полягає в реалізації власних цінностей через дії», – говорить Дмитро Лідер, один із засновників Grammarly. То який він – рецепт успіху?

ДУМКИ В ДОРОГУ

Кожен з нас підприємець. Єдині навички, які вам необхідні, щоб стати підприємцем, – здатність терпіти невдачі, здатність генерувати ідеї, вміння продати ці ідеї, здатність реалізувати ці ідеї і здатність бути наполегливим, щоб попри свої помилки учитися і рухатися далі, до наступної пригоди.

Джеймс Алтачер,
американський інвестор

Дякуємо вам, шановне учнівство! Генерування проєкту – це сміливий перший крок на шляху до успіху. Проте не забувайте, що у світі багато ідей, але не всі вони реалізовані. Тож ніколи не зупиняйтеся, дійте!

ЗМІСТ

Шановні восьмикласники та восьмикласниці! 3

РОЗДІЛ 1. ФОРМУВАННЯ ФІНАНСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Тема 1. Фінансовий добробут, фінансова стійкість і формування фінансової культури. 5

§ 1. Чому важливо бути фінансово грамотними 5

§ 2. Як підвищувати рівень фінансової культури 14

§ 3. Яка роль ресурсів людини в досягненні життєвого успіху . . . 22

§ 4. Мій перший підприємницький проєкт. *Практикум* 32